

Cognitieve mobilisatie en ‘sophistication’ van de burger

Politieke belangstelling in Nederland 1971-1994¹

Robin Arends, Thom Duyvené de Wit, Cees van der Eijk, Mireille Gemmeke en Kirsten Smit.

Summary

Cognitive mobilization and political sophistication of citizens. Political interest in The Netherlands 1971-1994

According to the idea of the increasing gap between citizens and politics, political interest is decreasing. Using longitudinal Dutch election study data, no general support is found for this claim. Political interest levels seem to have increased over the last twenty years, as a result of developments that affect the population as a whole, and a result of increasingly high educated younger cohorts. Because of the growing importance of television as a source of political information, younger cohorts are at the same time responsible for decreasing levels of reading about national news.

1. Inleiding

Eén van de meest besproken zaken in de actuele Nederlandse politiek is de – al dan niet vermeende – groeiende ‘kloof’ tussen burgers en politiek. Aan deze ‘kloof’ worden allerlei verschillende aspecten en oorzaken toegeschreven, maar een steeds terugkerend kenmerk ervan is dat burgers het vertrouwen in politici zouden hebben verloren en dat zij zich niet meer met politiek zouden willen inlaten. De politieke belangstelling zou afnemen, wat onder andere tot uitdrukking zou komen in een dalende opkomst bij verkiezingen en een afkalvend ledental van politieke partijen. In hun verhelderende analyse van dit ‘kloofdenken’ onderscheiden Andeweg en Van Gunsteren (1994) twee verschillende aspecten. Enerzijds gaat het om desinteresse, apathie en vervreemding, anderzijds om wantrouwen, cynisme en afkeer. In dit artikel zullen wij vooral het eerste aspect, van (al dan niet toenemende) desinteresse, aan de orde stellen aan de hand van een analyse van empirisch materiaal over de periode sinds het begin van de jaren zeventig.

Terwijl de ‘kloofdenkers’ vooral zien dat de politieke belangstelling van burgers afneemt, wordt door de Amerikaanse politicoloog Dalton juist de stelling gepropageerd dat politieke belangstelling in westerse democratieën – waaronder ook Nederland – in de laatste decennia

onvermijdelijk zal zijn toegenomen. Dankzij het enorm gestegen onderwijspeil en de explosie van politiek relevante informatie waarover men vrijwel zonder kosten kan beschikken, zijn steeds meer mensen in staat zelfstandig en op zinvolle wijze met politiek om te gaan. Burgers zijn meer dan voorheen bewust van wat er in de politiek speelt en van de betekenis daarvan voor hun bestaan. Hierdoor wordt hun belangstelling gestimuleerd. Dit veronderstelde verband tussen hogere opleiding, meer informatie, en toenemende politieke ontwikkeling van burgers noemt Dalton 'cognitive mobilization' (Dalton 1988).

Er bestaan dus twee aan elkaar tegengestelde visies op de recente ontwikkelingen van politieke belangstelling. Naast hun verschillende verwachtingen over de richting van deze ontwikkeling verschillen beide visies ook ten aanzien van de daaraan ten grondslag liggende processen. De ontwikkeling die Dalton veronderstelt is vooral gebaseerd op de doorstroming van generaties door een bevolking. Nieuwe generaties zijn hoger opgeleid dan oudere die door overlijden geleidelijk verdwijnen. Nieuwe generaties zijn zowel meer gewend (vanwege hun hogere opleiding) als meer in staat gebruik te maken van nieuwe informatiekkanalen en zo te profiteren van de veronderstelde explosie van politiek relevante informatie. Cognitieve mobilisatie, en de daaruit voortvloeiende politieke belangstelling is dus een generatiegebonden verschijnsel. Vanuit het kloofdenken is er echter geen reden om te verwachten dat de veronderstelde daling in politieke belangstelling verschillend zal zijn tussen generaties. Het is een proces dat zich onder invloed van politieke ontwikkelingen in min of meer gelijke mate onder allerlei bevolkingsgroepen zal voordoen.

Om te komen tot een empirische evaluatie van de rivaliserende thesen van afnemende belangstelling (ten gevolge van een toenemende kloof tussen burgers en politiek) en van toenemende politieke belangstelling (als gevolg van cognitieve mobilisatie) kunnen we niet volstaan met het traceren van de ontwikkelingen in politieke belangstelling van de (gehele) Nederlandse bevolking over een bepaalde periode. Dat ontnaemt immers het zicht op de mate waarin eventuele veranderingen het gevolg zijn van een verschuivende verhouding van het aandeel van oudere (volgens Dalton minder belangstellende) en jongere (volgens Dalton meer belangstellende) generaties in de totale bevolking. Er moet dus rekening worden gehouden met de veranderende generationele samenstelling van de bevolking. Daarbij moet echter worden voorkomen dat generatieverschillen en (daar sterk mee verknoopte) leeftijdsverschillen met elkaar worden verward. Verschillen in leeftijd hebben immers hun eigen invloed op politieke belangstelling, waarbij het vaak zo lijkt te zijn dat met het ouder worden de belangstelling voor politiek toeneemt.

Het ouder worden van mensen, de in- en uitstroom van generaties, en de veranderende context die gedrag en oriëntaties bepaalt, zijn afzonderlijke maar tevens met elkaar verweven processen. De gevolgen ervan worden meestal aangeduid als *leeftijds*-, *cohort*- en *periode*-effecten. Zij kunnen alle van betekenis zijn voor een toe- of afname van politieke belangstelling van burgers, en voor ontwikkelingen in belangstelling van de gehele bevolking. Voor de interpretatie van veranderingen op geaggregeerd niveau zullen wij ze dan ook alle in beschouwing nemen. Daarmee staan in dit artikel twee vragen centraal: is het niveau van politieke belangstelling in Nederland veranderd? Zo ja, moet deze verandering dan worden toegeschreven wor-

den aan periodeprocessen die de gehele bevolking gelijkelijk beïnvloeden, of aan in- en uitstroom van generaties?

2. Effecten van leeftijd, cohort en periode

Leeftijdseffecten

Ouder worden brengt vele veranderingen met zich mee, niet alleen biologische, maar vooral ook sociale, die samenhangen met verschillende fases in het leven (Hagenaars 1977; Riley 1972). De overgang van de ene naar de andere levensfase is van invloed op de wijze waarop en de mate waarin mensen zich met politiek bezighouden. Jennings en Niemi (1981:127) stellen dat verschillende levensfasen medebepalend zijn voor bijvoorbeeld waardenoriëntaties en politieke participatie. Levens blijkt dat mensen meer geïnteresseerd raken in politiek naarmate ze ouder worden (Van Deth 1983:477; 1990:305). Voor deze toename in interesse zijn verschillende verklaringen te geven. In termen van levensfasen kan men stellen dat aandacht voor politiek zich meer ontwikkelt als belangrijke zaken uit de jonge volwassenheid, zoals relatievorming en loopbaan, minder aandacht gaan vragen. Een ander soort verklaring is gelegen in het veronderstelde zelfversterkende effect van kennis en ervaring, die deels direct met leeftijd samenhangen. Naarmate mensen ouder worden 'leren' ze door ervaring meer over politiek, wat het voor hen makkelijker, en dus bevredigender, maakt nieuwe informatie te verwerken, hetgeen belangstelling bevordert (zie ook Zaller 1992:21).

Naast een toename van belangstelling voor en deelname aan politiek wordt soms ook, op hogere leeftijd, weer een achteruitgang waargenomen. Mogelijkerwijs neemt bij ouderen de belangstelling voor politiek af wanneer zij minder maatschappelijk participeren: ouderen trekken zich terug uit de arbeidsmarkt en zijn wellicht vaker aan huis gebonden door een verslechterende gezondheid. Deze zogenaamde 'disengagement'-these werd onder anderen door Jennings en Markus (1984) getoetst op Amerikaanse data. Wat betreft politieke belangstelling was er geen sprake van een afname op oudere leeftijd, wat betreft bepaalde vormen van politieke participatie wel. Soortgelijke resultaten zijn door Oppenhuis voor Europese landen gerapporteerd (1995:55-56).

Bovenstaande geeft aan dat het waarschijnlijk is dat leeftijd en politieke belangstelling met elkaar samenhangen. Aangezien leeftijd onlosmakelijk samenhangt met generaties – op elk moment in de tijd geldt dat oudere generaties een hogere, en jongere een lagere leeftijd hebben – moet bij de interpretatie van analyseresultaten voorkomen worden dat deze eventuele leeftijdseffecten voor generatie-effecten worden aangezien.

Generaties en cohorten

Het idee dat generaties in politiek relevante opzichten van elkaar kunnen verschillen behoort sinds Mannheim (1928; 1929) tot de standaarduitrusting van de sociale wetenschappen. Het generatiebegrip omvat twee aspecten. Ten eerste enigerlei onveranderlijke historische afbakening, meestal aan de hand van geboorteperioden. Deze historische afbakening maakt het, gegeven het onvermijdelijke proces van ouder worden van de leden van een generatie, mogelijk te bepalen wanneer een generatie deel van de (volwassen) bevolking uitmaakt.² Ten tweede de (blijvende) aanwezigheid van bepaalde kenmerken die de leden van een generatie met elkaar gemeen hebben en die hen onderscheidt van andere generaties. Verschillende generaties zijn dan ook te onderscheiden aan hun eigen waarden- of gedragspatronen. De oorsprong van deze specifieke patronen wordt vaak in verband gebracht met het begrip 'formatieve periode', dat wordt gebruikt om de periode aan te duiden waarin mensen het meest gevoelig zijn voor en gevormd (gesocialiseerd) worden door hun omgeving. Deze periode wordt meestal gesitueerd rond de adolescentie. Becker (1992:73) onderscheidt vijf generaties op grond van verschillende historische breukvlakken en omslagpunten in de twintigste eeuw, zoals de economische crisis van de jaren dertig en de 'culturele revolutie' van de jaren zestig. Volgens Becker leiden deze breukvlakken tot verschillen in waardenoriëntaties die een leven lang doorwerken.³

Het generatiebegrip is vooral interessant omdat het zich leent voor de analyse van maatschappelijke veranderingen. Zo gebruikt Inglehart (1977) het in zijn theorie over veranderende waardenoriëntaties in westerse samenlevingen en Dalton voor de door hem gesignaleerde processen van cognitieve mobilisatie en hun politieke gevolgen. Veranderde partijpolitieke verhoudingen tijdens de New Deal in de Verenigde Staten konden door Andersen (1979) in belangrijke mate verklaard worden met behulp van een onderscheid in generaties. Franklin et al. (1992) argumenteerden dat de sterk afnemende betekenis van klassieke scheidslijnen in veel westerse landen kan worden begrepen als het gevolg van differentiële generationele socialisatie en generatievervanging.

In de sociale wetenschappen wordt het begrip cohort doorgaans gebruikt ter operationalisatie van het generatiebegrip. Een cohort wordt meestal opgevat als 'een verzameling mensen geboren in het zelfde tijdvak' (Cobben 1977:3). Een in de politicologie veel gebruikte indeling is die naar electorale cohorten, waarmee mensen worden onderscheiden naar de parlementsverkiezing waarbij zij voor het eerst kiesgerechtigd waren. In hoeverre zulke cohorten moeten worden opgevat als verschillende generaties is overigens nog een empirische vraag.

Cohorten kunnen van elkaar verschillen doordat de politieke en maatschappelijke context ten tijde van hun formatieve perioden anders was. Voor wat betreft politieke belangstelling en de in dit artikel te analyseren periode zou men in dit opzicht kunnen denken aan politiek-maatschappelijke verschillen tussen de jaren zeventig, tachtig en negentig: polarisatie in de vroege jaren zeventig en depolarisatie in de late jaren tachtig; een door zuilen gedomineerde samenleving die geleidelijk overgaat in een ontzuilde; een omslag van vrijwel onbegrensd lijkende naar beperkte economische mogelijkheden; een toenemend opleidingsniveau van nieuwe cohorten en aan een steeds toenemend aanbod van politiek relevante informatie.

Periode

Tot nu toe hebben we aandacht besteed aan de wijze waarop leeftijd- en cohort-groepen van de bevolking zich qua politieke oriëntaties of gedragingen in het algemeen, en politieke belangstelling in het bijzonder, van elkaar kunnen onderscheiden. Wanneer echter onder invloed van bepaalde politieke, economische of maatschappelijke gebeurtenissen de politieke belangstelling van individuen verandert, ongeacht hun leeftijd of cohort, spreken we van een periode-effect: bijvoorbeeld verhoogde politieke belangstelling ten tijde van verkiezingen. Ook de vermeende afname van politieke belangstelling door het terreinverlies van de politiek zoals bedoeld in het debat over de 'kloof', is een periode-effect. Dezelfde ontwikkelingen in de politieke-maatschappelijke context, die hierboven zijn genoemd als mogelijke oorzaken van cohorteffecten, kunnen een periode-effect veroorzaken. Indien deze ontwikkelingen de gehele bevolking gedurende een bepaalde periode beroeren, is er sprake van een periode-effect. Wanneer alleen de tijdens deze periode opgroeiende cohorten erdoor beïnvloed worden, betreft het een cohorteffect.

Leeftijds-, cohort- en periode-effecten kunnen bovendien zowel afzonderlijk als tegelijkertijd optreden. Wanneer de hele bevolking van mening verandert maar jongeren meer dan ouderen, is er sprake van een gecombineerd periode- en leeftijdseffect (Hagenaars 1977; Jennings en Niemi 1981:132). Veranderingen in de politieke belangstelling van de Nederlandse bevolking – in welke richting dan ook – kunnen dan ook niet zonder meer worden opgevat als ondersteuning of verwerping van ofwel de kloofthese dan wel de these van cognitieve mobilisatie. Het is denkbaar dat voor beide zekere steun kan worden gevonden, of dat geen van beide empirisch houdbaar zijn.

3. Politieke belangstelling

In navolging van Van Deth (1990) verstaan wij onder politieke belangstelling: 'The degree to which politics arouses a citizen's curiosity'. Daarmee onderscheiden we politieke belangstelling duidelijk van politieke participatie.⁴ Dit is van belang omdat politieke belangstelling een verklarende factor is voor politieke participatie. Als aspecten van politieke participatie in de definitie van politieke belangstelling zouden worden opgenomen, zou de verklarende waarde van politieke belangstelling verloren gaan. In het debat over de kloof tussen burger en politiek, wordt een (verondersteld) gebrek aan politieke participatie nogal eens direct verbonden met een vermeend gebrek aan politieke belangstelling, hetgeen ook voor verwarring in de discussie zorgt.

Politieke belangstelling is met twee indicatoren geoperationaliseerd. De eerste indicator is de mate waarin mensen zichzelf geïnteresseerd achten in politiek, ofwel 'subjectieve politieke interesse'. De tweede indicator heeft te maken met de mate waarin mensen gebruik maken van informatieverschaffers over politiek. We gebruiken hiervoor de indicator 'lezen over binnenlands nieuws'. Ten behoeve van de leesbaarheid maken we een onderscheid tussen de begrip-

pen 'belangstelling' en 'interesse'. Daarbij is subjectieve politieke interesse een van de indicatoren van het theoretische begrip politieke belangstelling. Beide indicatoren zijn in de voor de analyses gebruikte datasets – waarover in de volgende paragraaf meer – steeds op dezelfde manier gemeten.

Om cohort-, leeftijds- en periode-effecten in een juist gespecificeerd model te onderzoeken moet rekening gehouden worden met andere factoren die politieke belangstelling beïnvloeden. Daartoe zijn een aantal individuele kenmerken opgenomen in het onderzoek, waarvan gebleken is dat ze samenhangen met politieke belangstelling. Opleiding, leeftijd en geslacht (Van Deth 1990:301; Milbrath en Goel 1976:46-48 en 116-118) bepalen in sterke mate politieke belangstelling. Ook andere sociaal-economische factoren, zoals inkomen, urbanisatiegraad en religie, zijn van belang voor politieke belangstelling (Verba en Nie 1972:133-137; Lane 1959).

4. Onderzoekdesign

Gecombineerde dataset

Voor ons onderzoek hebben we gebruik gemaakt van gegevens van het Nationale Kiezersonderzoek (NKO). Deze gegevens, die met tussenpozen van één of meerdere jaren, afhankelijk van de frequentie van Tweede-Kamerverkiezingen, zijn vergaard, zijn in één dataset samengevoegd. Dat wil zeggen dat de respondenten van een volgend NKO aan de datamatrix van een vorig NKO zijn toegevoegd, alsof het extra gevallen uit eenzelfde studie waren. Dit is zinvol omdat in elk NKO dezelfde kenmerken en houdingen zijn gemeten en we van elke respondent hierover gegevens hebben. Vanzelfsprekend heeft iedere respondent een score op de variabele 'meetmoment', waardoor het altijd duidelijk is in welk jaar hij/zij is ondervraagd. De gecombineerde dataset bestaat uit gegevens die verzameld zijn in respectievelijk 1971, 1972, 1977, 1981, 1982, 1986, 1989 en 1994. Met het combineren van deze datasets wordt niet primair het vergroten van de steekproef beoogd. Eerder gaat het er om tot valide vergelijkingen te komen van de verschillende perioden. Dat kan alleen als politieke belangstelling voor elk van de perioden met eenzelfde model wordt geanalyseerd, in plaats van met voor elke periode afzonderlijk geschatte modellen. Zouden wij dat laatste doen, dan zouden immers onvermijdelijk de longitudinale vergelijkingen deels de effecten bevatten van de (voor elke analyse weer anders uitvallende) toevallige verschillen die inherent zijn aan empirische parameterschatting. Daarnaast is het alleen met behulp van een gecombineerde dataset mogelijk om zowel cohort-, leeftijds- en periode-effecten te analyseren. In zo'n dataset zien we immers hetzelfde cohort meerdere malen voorkomen, met, omdat het steeds om andere jaren gaat, steeds een andere leeftijd. Weliswaar is de mogelijkheid beperkt om de gevolgen van verschillende levensfasen, of van ouder worden waar te nemen, maar voor een aantal cohorten beslaat de gecombineerde dataset toch een periode van 24 jaar. Binnen elke dataset afzonderlijk is het uiteraard ondenk-

baar om verschillende cohorten op meerdere momenten te observeren, en dus om de verschillende soorten effecten te kunnen onderscheiden.

Methode

In de gecombineerde dataset analyseren wij het periode-effect door (voor elk van de twee indicatoren afzonderlijk) het gemiddelde niveau van belangstelling in elk van de jaren grafisch af te beelden ten opzichte van het *overall* gemiddelde over alle jaren gezamenlijk. Omdat de nadruk hier niet ligt op hoe hoog of hoe laag het belangstellingsniveau als zodanig is, maar op veranderingen door de tijd, drukken wij het belangstellingsniveau steeds uit in z-scores, die over de gecombineerde steekproef zijn bepaald. Het gemiddelde over alle jaren ligt dus op nul, een positieve waarde voor een bepaald jaar geeft aan dat de belangstelling in dat jaar bovengemiddeld ligt, een negatieve dat de belangstelling in dat jaar beneden het gemiddelde over de gehele periode ligt. Uiteraard levert een directe vergelijking van het niveau van belangstelling voor elk van de jaren ten opzichte van het *overall* gemiddelde nog geen uitsluitel over de in dit artikel centraal staande vragen. Voor zover het belangstellingsniveau over de verschillende jaren varieert, kan dat het gevolg zijn van op zich oninteressante toevalsverschillen tussen steekproeven. Daarnaast kan er sprake zijn van wél wezenlijke verschillen, bijvoorbeeld in termen van cohortsamenstelling van het electoraat en de daarmee samenhangende verschillen in opleidingsniveau. Ten slotte kan het ook gaan om echte verschillen in belangstelling (tussen overigens vergelijkbare steekproeven) die als periode-effecten moeten worden geïnterpreteerd. Om deze verschillende mogelijke verklaringen ten opzichte van elkaar te onderscheiden verwijderen wij achtereenvolgens van elk hun respectievelijke effecten uit de data, om vervolgens de ‘gecorrigeerde’ of ‘geschoonde’ gegevens opnieuw voor elk jaar grafisch af te beelden op de tijdsas van 1971 tot en met 1994. Voor het verdisconteren van (en voor het vervolgens ‘schonen’ van de data van) de effecten van bepaalde variabelen gebruiken wij regressieanalyse, met de indicatoren voor politieke belangstelling als afhankelijke variabele, en achtergrondgegevens, opleiding, cohort en leeftijd als onafhankelijke. Deze onafhankelijke variabelen worden één voor één in de regressievergelijking opgenomen, en bij elke vergelijking worden de residuen van de afhankelijke variabele gebruikt als nieuwe indicator voor belangstelling, die op deze wijze is geschoond voor de effecten van de in de vergelijking opgenomen onafhankelijke variabe(n).

Onafhankelijke variabelen en operationalisaties

We hebben een zevental onafhankelijke variabelen in de analyse opgenomen, die van invloed zijn op politieke belangstelling: inkomen, urbanisatiegraad, geslacht, opleiding, cohort en leeftijd en periode. Deze laatste is niet opgenomen in de regressieanalyses, maar wordt gebruikt als tijdsas waartegen de ontwikkeling van politieke belangstelling door de jaren heen wordt afgezet. Doordat over 1989 geen gegevens over ‘cohort’ beschikbaar zijn, is in het deel van de analyses waar leeftijd en cohort in zijn opgenomen, 1989 buiten beschouwing gelaten. Verder

dient te worden opgemerkt dat de variabelen inkomen en urbanisatiegraad niet op de gebruikelijke manier gecombineerd zijn omdat deze variabelen in de verschillende jaren enigszins verschillend gemeten zijn. Door een bewerking van de gegevens over deze variabelen is voor dit probleem een oplossing gevonden.⁵

Verstrengeling van effecten

Het van elkaar onderscheiden van cohort-, leeftijds-, en periode-effecten (of een combinatie ervan) vormt vaak een probleem. Hagenaars omschrijft dit probleem als 'het feit dat er een directe relatie bestaat tussen leeftijd, kohort en periode. Gegeven een bepaalde leeftijd en een bepaald moment van observeren ligt de kohort waartoe men behoort, vast. Algebraïsch uitgedrukt: Leeftijd is het verschil tussen het moment van observatie en het tijdstip van geboorte: $L=P-K$.' (Hagenaars 1977:43). Hierdoor is er altijd feitelijk slechts sprake van twee onafhankelijke effecten; de derde is automatisch door deze twee gedefinieerd.

Voor dit probleem is door verschillende auteurs een oplossing bedacht. Hagenaars zelf suggereert dat wanneer één van de drie vervangen wordt door een variabele die preciezer meet waar dat effect inhoudelijk voor staat, dit effect niet meer geheel door de andere twee wordt bepaald. Zo zou leeftijd vervangen kunnen worden door fasen in de 'family life cycle', waarmee wordt bedoeld op bijvoorbeeld het stichten van een gezin of kinderen die zelfstandig gaan wonen. Daardoor kunnen de drie variabelen wel onafhankelijk geschat worden. Het probleem zou ook opgelost kunnen worden door op grond van theoretische overwegingen één van de drie effecten niet in de analyse op te nemen. In dat geval is het gevaar dat een effect buiten beschouwing wordt gelaten dat in werkelijkheid wel van belang is voor de verklaring van het onderzochte fenomeen. In ons onderzoek is dit probleem opgelost doordat leeftijd en cohort in verschillende categorieën zijn gemeten. De leeftijdscategorieën in de NKO's vallen niet samen met verkiezingscohorten, waardoor er geen één-éénduidige relatie tussen die twee bestaat.⁶

5. Onderzoeksresultaten

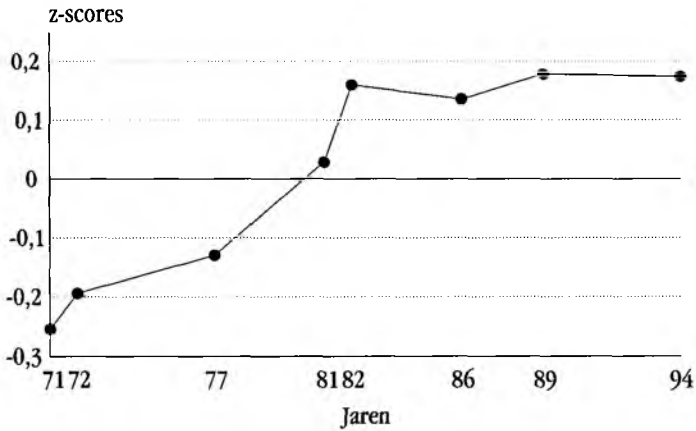
De bespreking van de onderzoeksresultaten valt uiteen in twee delen. In het eerste gedeelte gaan we in op de ontwikkelingen van subjectieve politieke interesse, in het tweede deel komen de ontwikkelingen van het lezen van binnenlands nieuws aan de orde.

Subjectieve politieke interesse

De eerste vraag die we ons stellen is of zich überhaupt veranderingen in het niveau van politieke interesse voordoen in Nederland tussen 1971 en 1994. We hebben het gemiddelde niveau van subjectieve politieke interesse, per meetmoment, afgezet tegen het gemiddelde over de gehele gecombineerde dataset⁷ (zie figuur 1).

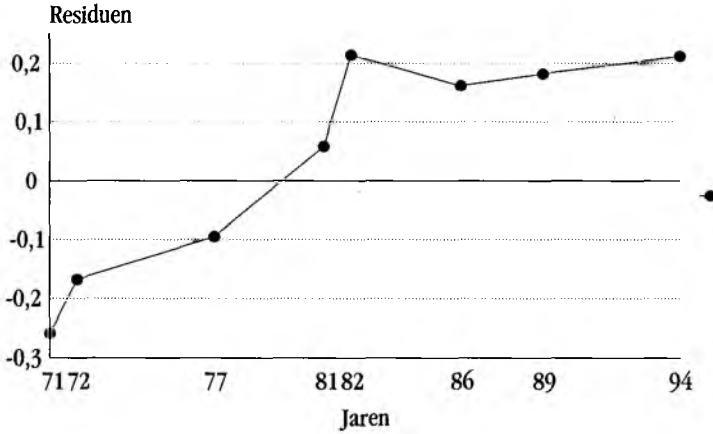

Figuur 1: Gemiddelde mate van subjectieve politieke interesse per jaar, ten opzichte van het steekproefgemiddelde

Uit figuur 1 blijkt dat de mate van subjectieve politieke interesse sterk toeneemt vanaf het begin van de jaren zeventig tot en met het begin van de jaren tachtig om zich in de jaren tachtig en begin jaren negentig op dat niveau te handhaven. Op het eerste gezicht lijkt het 'kloofdenken', voor zover het politieke belangstelling betreft, aan de verliezende hand. Hier kan echter een tweetal bezwaren tegen worden ingebracht. Beide hebben te maken met compositieproblemen. Ten eerste is er de mogelijkheid dat door toevalsfactoren de samenstelling van de steekproeven verschilt in kenmerken die duidelijk met politieke belangstellingssamenhangen. Wanneer bijvoorbeeld het aandeel beter betaalden binnen de steekproef met de jaren zou toenemen, kan daardoor ten onrechte de conclusie worden getrokken dat politieke belangstelling toeneemt. Ten tweede kan er vertekening ontstaan ten gevolge van toenemende non-response. Wanneer mensen met weinig politieke belangstelling in toenemende mate door zelfselectie niet in de steekproef voorkomen, kan ook daardoor ten onrechte de conclusie getrokken worden dat politieke belangstelling toeneemt. Aan beide problemen kan tot op zekere hoogte tegemoet gekomen worden door een correctie op de eventuele verschillen in steekproefopstelling. Indien het zo is dat deze samenstelling verschilt op voor politieke belangstelling relevante variabelen, dan zullen de verschillen in niveau van politieke belangstelling tussen de meetmomenten kleiner zijn na controle op die variabelen. Op grond van Smeets (1995:322-324) kan er vanuit gegaan worden dat die variabelen waarvoor wordt gecontroleerd, samenhangen met non-response, zodat ook het effect van eventuele differentieële non-response geneutraliseerd wordt door deze controle.⁸

Figuur 2: Subjectieve politieke interesse na controle op inkomen, urbanisatiegraad en geslacht

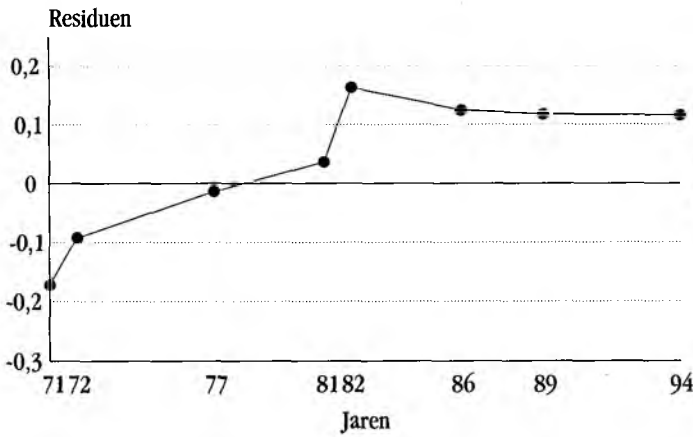

In figuur 2 zijn de veranderingen in subjectieve politieke interesse te zien nadat wij rekening hebben gehouden met de effecten van verschillen in steekproefsamenstelling qua inkomen, urbanisatiegraad en geslacht. De getoonde ontwikkeling van belangstelling kan daarom niet meer worden toegeschreven aan een soms geopperde toegenomen selectiviteit van gerealiseerde steekproeven, als gevolg van toegenomen non-response.⁹ Analoog aan figuur 1 worden bij figuur 2 de gemiddelden per meetmoment afgezet tegen het gemiddelde niveau over de gehele verzameling steekproeven. Op deze manier is het mogelijk om zowel veranderingen door de tijd in deze grafiek, als verschillen tussen deze en de vorige grafiek op te sporen.

Bij vergelijking van figuur 2 ten opzichte van figuur 1 valt op dat het patroon vrijwel geheel hetzelfde is. Ontdaan van het effect van inkomen, urbanisatiegraad en geslacht is de toename in het niveau van subjectieve politieke interesse zelfs iets sterker. Ook figuur 2 vertoont een stijgende subjectieve politieke interesse in de jaren zeventig en een stabilisatie daarna. Hiermee is de vraag of, en in welke mate zich veranderingen voordoen in het niveau van politieke belangstelling, beantwoord: ten opzichte van de jaren zeventig is het niveau van subjectieve politieke interesse in de jaren tachtig en negentig wezenlijk hoger. Artefacten ten gevolge van fluctuaties in de steekproefsamenstelling en non-response zijn hoogstens slechts ten dele verantwoordelijk voor veranderingen van subjectieve politieke interesse. Dat de 'kloof' tussen burger en politiek zou leiden tot afnemende politieke belangstelling, lijkt daarmee ook op het tweede gezicht onbewezen.

In navolging van Daltons cognitieve mobilisatiethese, gaan we na of opleiding inderdaad de toename in politieke belangstelling kan verklaren. Hiertoe controleren we voor de effecten van opleiding op dezelfde wijze als hierboven. We vinden dat het patroon grotendeels hetzelfde blijft als in figuur 2: een stijging van politieke belangstelling in de jaren zeventig, stabilisatie in de jaren tachtig (figuur 3).

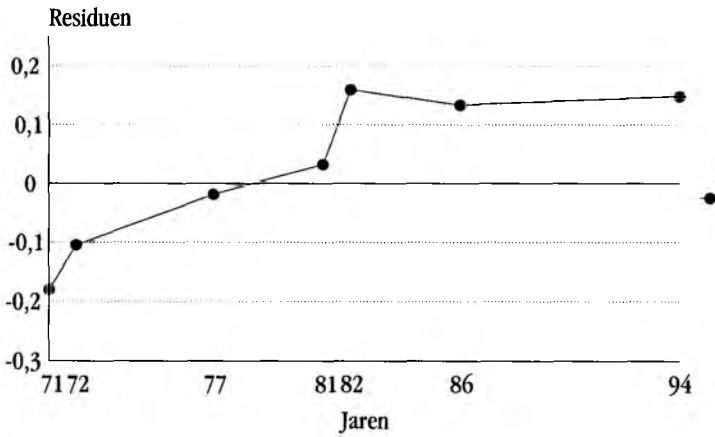
Figuur 3: Subjectieve politieke interesse na controle op inkomen, urbanisatiegraad, geslacht en opleiding

Het verschil is echter dat de onderlinge afwijkingen tussen de jaren, in subjectieve politieke interesse nu aanmerkelijk kleiner zijn. Het verschil tussen de figuren 2 en 3 wordt uitgemaakt door opleidingsverschillen, die in figuur 3 geen rol meer spelen. Rekening houdend met verschillen in gemiddeld opleidingsniveau, ligt het peil van politieke interesse in de jaren zeventig minder ver beneden het *overall* gemiddelde dan het oorspronkelijk lag zonder deze controle. Uiteraard ligt het niveau in de jaren tachtig en negentig ook minder hoog boven het *overall* gemiddelde als wij rekening houden met het feit dat het electoraat steeds hoger is opgeleid. De oorzaak van de verschillen tussen beide grafieken is dat enerzijds opleiding in belangrijke mate gerelateerd is aan subjectieve politieke interesse terwijl anderzijds door generationele vervanging oudere cohorten, met gemiddeld minder opleiding, zijn uitgestroomd, en jongere cohorten met gemiddeld een hogere opleiding, zijn ingestroomd. De verschillen in opleidingsniveaus van de electoraten in de verschillende jaren beïnvloeden het patroon van figuur 2, maar zijn in figuur 3 niet langer terug te vinden. Dit opleidingseffect is te interpreteren met behulp van de theorie van cognitieve mobilisatie: de toename van politieke interesse is gedeeltelijk toe te schrijven aan het gestegen opleidingsniveau van de bevolking.

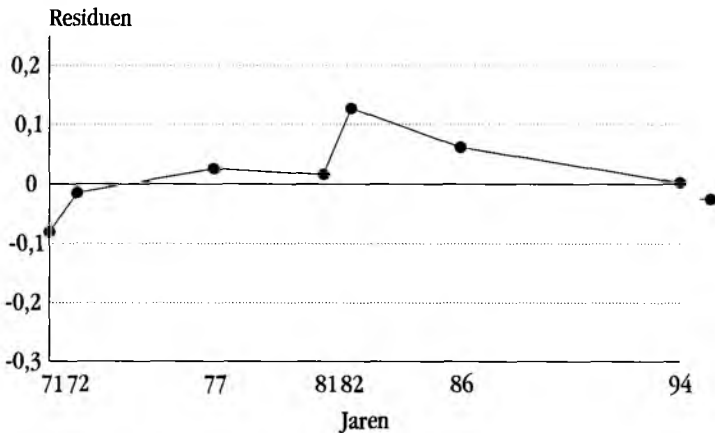
Na gecontroleerd te hebben voor verschillen in inkomen, urbanisatiegraad en geslacht, en na het effect van opleiding te hebben verdisconteerd, staat de weg vrij om de volgende vraag te stellen: welke processen in de zin van leeftijds-, periode- en cohorteffecten liggen ten grondslag aan de waargenomen verschillen? We beginnen met het effect van cohort op verschillen in subjectieve politieke interesse. Hiervoor gebruiken wij dezelfde methode als in de eerdere stappen van deze analyse, namelijk door statistische controle via het opnemen van mogelijk verklarende variabelen in een regressievergelijking.

Figuur 4: Subjectieve politieke interesse na controle op inkomen, urbanisatiegraad, geslacht, opleiding en cohorten

In figuur 4 is te zien dat het effect van cohorten op de mate van subjectieve politieke interesse uiterst miniem is. Het beeld vóór controle op cohorteffecten komt vrijwel geheel overeen met het beeld na controle. Hadden we niet eerst voor opleiding gecontroleerd, dan hadden we veel meer uitgesproken cohorteffecten gevonden (hier niet apart gerapporteerd). Het feit dat we nu vrijwel niets vinden duidt op de 'absorptie' van cohorteffecten in opleidingsverschillen. Dit betekent dat verschillen in politieke belangstelling tussen de steekproeven die het gevolg zijn van verschillende cohortsamenstelling grotendeels te maken hebben met het verschil in opleiding tussen deze cohorten.

Figuur 5: Subjectieve politieke interesse na controle op inkomen, urbanisatiegraad, geslacht, opleiding, cohorten en leeftijd

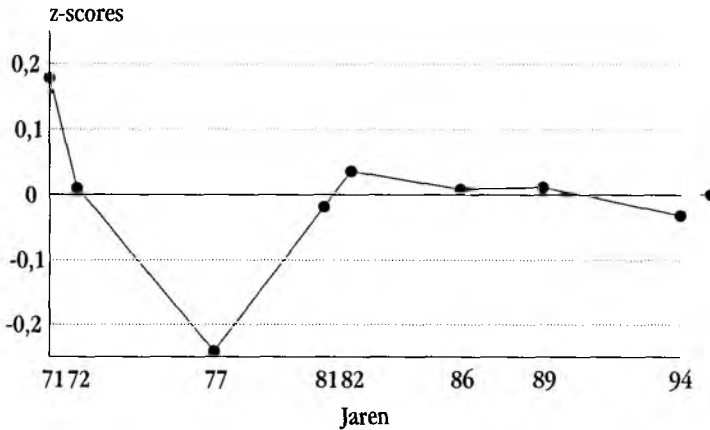
Ten slotte bekijken we het effect van leeftijd op politieke belangstelling, ook weer door hiervoor te controleren. Uit de verschillen tussen figuur 4 en figuur 5 is af te lezen dat leeftijdsverschillen inderdaad van invloed zijn op politieke belangstelling. De in figuur 4 nog zichtbare verschillen tussen de afzonderlijke jaren zijn sterk verminderd ten gevolge van een (gemiddeld) positief effect van het ouder worden op politieke belangstelling. De leeftijdsverschillen waarvoor wij hier kunnen controleren (en waarvan wij dus de invloed op niveaus van politieke belangstelling kunnen nagaan) zijn overigens beperkt. Zoals reeds eerder aangegeven kunnen wij alleen het effect bepalen van die verschillen in leeftijd binnen cohorten (waarvoor in een eerdere stap in deze analyses reeds is gecontroleerd) in de periode waarop onze data betrekking hebben. Hoe groot deze leeftijdsverschillen zijn verschilt per cohort. Het in 1971 nieuw in het electoraat gestroomde cohort, bijvoorbeeld, kent zelf onderlinge leeftijdsverschillen van maximaal 4 jaar, maar wordt in de hier geanalyseerde periode 1971-1994 24 jaar ouder, zodat in de gecombineerde dataset binnen dit cohort leeftijdsverschillen tot maximaal 28 jaar bestaan, wier effect op belangstelling kan worden bepaald. Voor de meeste oudere cohorten is de leeftijdsvariatie van vergelijkbare omvang, maar voor na 1971 instromende cohorten is de leeftijdsvariatie geringer, omdat zij korter dan 24 jaar voorkomen in onze data. In dit licht bezien moeten de hier beschreven leeftijdseffecten dan ook met enige voorzichtigheid worden beschouwd, omdat zij maar een deel van de zich in een mensenleven voordoende effecten van ouder worden en van overgangen naar verschillende leeftijdsfasen representeren. Hoe het ook zij, als wij rekening houden met het ouder worden van (in alle overige opzichten vergelijkbare groepen) respondenten dan wordt hun relatief lage belangstelling op jongere leeftijd (de eerdere verkiezingsjaren in deze analyses) hoger, en hun relatief hoge belangstelling op hogere leeftijd (de latere verkiezingsjaren) lager.

Figuur 5 geeft nu, na gecontroleerd te hebben voor achtergrondgegevens, opleiding, cohort- en leeftijdseffecten, de omvang van periode-effecten in de ontwikkeling van subjectieve politieke interesse. Met uitzondering van 1982 zijn deze effecten weliswaar gering van omvang, maar zij geven daarom niet minder duidelijk aan dat vanaf het midden van de jaren zeventig de politieke interesse is toegenomen voor een ieder, ongeacht cohort, leeftijd, opleiding of sociale achtergrond. Inhoudelijk betekent dit ook dat deze analyses geen ondersteuning leveren voor het vermoeden van een in de loop der jaren ontstane of toegenomen desinteresse van burgers, die eventueel toe te schrijven zou zijn aan de gevolgen van een veronderstelde 'kloof' tussen burgers en politiek.¹⁰

De *outlier* van 1982 roept echter nog wel vragen op. Wat was zo speciaal aan dit jaar waardoor het niveau van subjectieve politieke interesse, ook na alle uitgevoerde controles, nog aanmerkelijk hoger ligt dan in alle andere jaren? Wij vermoeden dat de verklaring hiervoor niet ligt in een afwijkend politiek klimaat in 1982, maar in een artefact van de dataverzamelmethode. Doordat de verkiezingen van 1982 vervroegd waren bestond het NKO uitsluitend uit één, direct na de verkiezingen afgenomen interview. Belangstelling is in 1982 dan ook een post-verkiezingsmeting, terwijl de voor alle andere jaren gebruikte gegevens afkomstig waren uit vóór de verkiezingen afgenomen interviews. Elders (Couvret, van der Eijk en van Praag 1995) is gesuggereerd dat verkiezingen zelf kunnen bijdragen aan het opwekken van wat

Easton (1965) aanduidt als diffuse steun, hetgeen zich ook zal weerspiegelen in subjectieve politieke interesse. De plausibiliteit van deze interpretatie wordt versterkt door het feit dat 1982 geen specifiek beeld laat zien in de hieronder gerapporteerde analyse van een minder attitudele maar meer gedragsmatige indicator van politieke belangstelling.

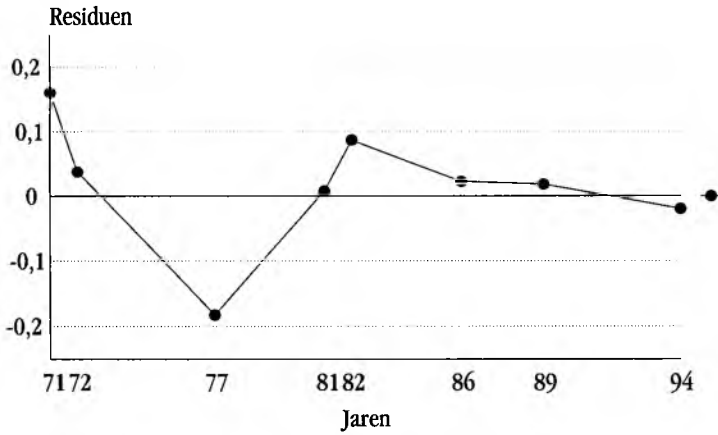
Figuur 6: Gemiddelde mate van lezen van binnenlands nieuws per jaar, ten opzichte van het steekproefgemiddelde

Lezen over binnenlands nieuws

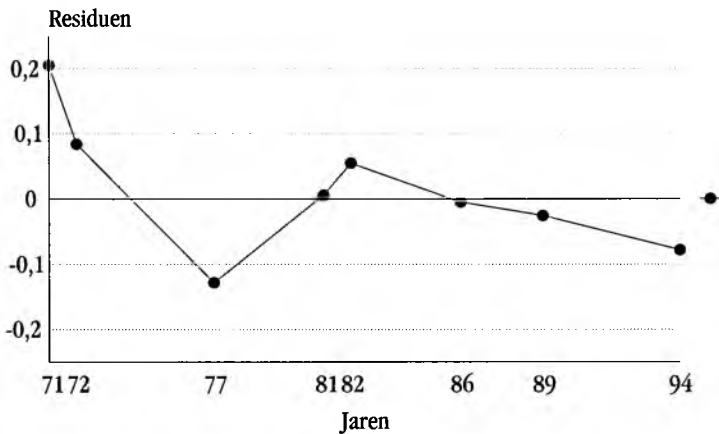
We herhalen de procedure zoals die gevolgd is bij 'subjectieve politieke interesse' en bekijken allereerst het gemiddelde niveau van lezen over binnenlands nieuws ten opzichte van het *overall* gemiddelde in de periode 1971-1994 (figuur 6). Het gemiddelde niveau van het lezen van binnenlands nieuws daalt door de jaren heen. Opvallend is daarbij de negatieve uitschieter in 1977. Deze ontwikkeling is tegengesteld aan het beeld dat we bij subjectieve politieke interesse hebben gezien. Daar was immers sprake van een toename in interesse.

Figuur 7: Lezen van binnenlands nieuws na controle op inkomen, urbanisatiegraad en geslacht

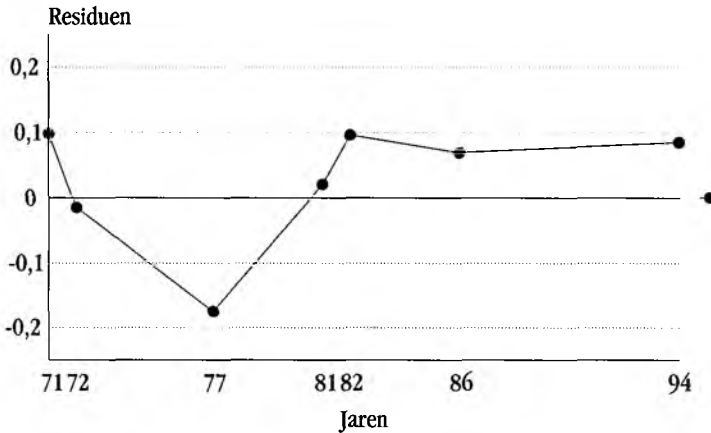
Na controle voor inkomen, urbanisatiegraad en geslacht verandert het beeld van de ontwikkeling van lezen van binnenlands nieuws niet noemenswaardig. Er is – in vergelijking met figuur 6 – nog steeds sprake van een over het algemeen dalende tendens, met een uitschieter naar beneden in 1977. De ontwikkeling in het lezen van binnenlands nieuws is wederom niet in grote mate toe te schrijven aan toevallige steekproefverschillen in de verdeling van inkomen, urbanisatiegraad of geslacht. Na controle voor deze achtergrondvariabelen zijn de onderlinge verschillen tussen de meetmomenten in de jaren zeventig wat minder geprononceerd dan in figuur 6.

Figuur 8: Lezen van binnenlands nieuws na controle op inkomen, urbanisatiegraad, geslacht en opleiding

Na controle voor opleiding als verklarende factor ontstaat een zelfde ontwikkelingspatroon als in de figuren 6 en 7. Vergelijken we figuur 7 en 8 dan valt echter ook op dat in figuur 8 het lezen van binnenlands nieuws in de jaren zeventig hoger ligt, en in de jaren tachtig relatief lager, dan in figuur 7. Dit is het gevolg van een gemiddeld hoger opgeleid electoraat in de latere steekproeven, voornamelijk ten gevolge van generatiele vervanging.

Figuur 9: Lezen van binnenlands nieuws na controle op inkomen, urbanisatiegraad, geslacht, opleiding en cohorten

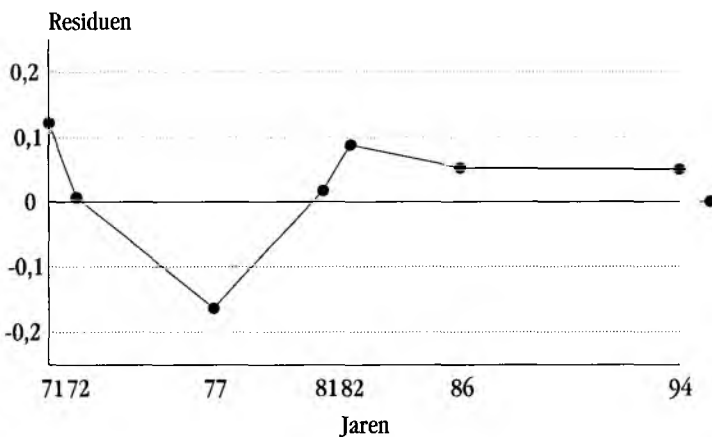
Uit de vergelijking tussen figuur 8 en 9 valt op te maken dat de in- en uitstroom van cohorten van invloed is op de mate waarin het electoraat zich informeert door middel van lezen over binnenlands nieuws. Het verschil tussen beide figuren wordt veroorzaakt doordat oudere cohorten verhoudingsgewijs vaker de krant lezen dan jongere. De na 1982 instromende cohorten hebben een negatieve invloed op de ontwikkeling van het lezen over binnenlands nieuws. Dit blijkt uit het verschil tussen het in de tijd dalende gemiddelde vanaf 1982 in figuur 8, en het bijna constante niveau in figuur 9, waar de invloed van cohorten geen rol meer speelt. Voor eerdere cohorten daarentegen geldt dat zij een positieve invloed hebben op het lezen van binnenlands nieuws. Immers na controle voor cohortverschillen ligt het niveau daarvan in de jaren zeventig relatief lager.

Voor onze andere indicator voor politieke belangstelling, subjectieve politieke interesse, zagen wij dat er na controle op opleidingsverschillen geen cohortverschillen bestonden. Zoals uit figuur 8 en 9 blijkt zijn er wel wezenlijke verschillen tussen cohorten voor wat betreft het gebruik maken van kranten om zich te informeren over politiek nieuws, ook na controle voor achtergrondkenmerken en opleiding. Deze verschillende uitkomsten spreken elkaar echter niet tegen als het gaat om de vragen die in dit artikel centraal staan. Geen van beide uitkomsten wijst op het bestaan van periode-effecten van het soort zoals in de kloof-hypothese worden verondersteld. Wel laten zij zien dat, waar in termen van een algemene belangstellingsindicator

geen cohortverschillen bestaan (na controle voor opleiding), deze wel bestaan voor een veel specifiekere indicator. Deze laatste reflecteren het veranderde belang van kranten als nieuwsbron (Brants en Van Praag 1995). Met name jongere cohorten zijn gesocialiseerd in een omgeving waarin naast kranten vooral televisie als belangrijke bron van informatie fungeert, waarop zij zich hebben leren richten. Oudere cohorten, die gevormd zijn in het pre-televisietijdperk dragen daarvan nog steeds de sporen met zich mee in de zin van een ook nu nog hoger gebruik van dagbladen als informatiebron dan (vergelijkbare) jongeren. Dat dit niet zonder meer kan worden opgevat als een cohortverschil in politieke belangstelling is gebleken uit de analyse van de meer algemene belangstellingsindicator.¹¹

Figuur 10: Lezen van binnenlands nieuws na controle op inkomen, urbanisatiegraad, geslacht, opleiding en cohorten

De invloed van leeftijd op het lezen van binnenlands nieuws is hetzelfde als op subjectieve politieke interesse, al is het effect zeer klein. Met het ouder worden neemt, *ceteris paribus*, het gebruik van de krant als politieke informatiebron iets toe. Dit uit zich in de grafieken in een (na controle op leeftijd) iets verhoogd niveau in de vroegere verkiezingsjaren (toen elk van de cohorten jonger was) en een iets gedaald niveau in de latere verkiezingen (toen de cohorten elk gemiddeld ouder waren).

6. Conclusie

We constateren dat in de periode 1971-1994 sprake is van een toename in subjectieve politieke interesse, terwijl in dezelfde periode het lezen van binnenlands nieuws afneemt. Beide ontwikkelingen worden ten dele veroorzaakt door cohort- en periode-effecten.

Een belangrijk cohorteffect dat zich voordoet is een opleidingseffect. Dit is van invloed op de ontwikkeling van beide indicatoren van politieke belangstelling. Toenemende opleidingsniveaus zorgen er voor dat subjectieve politieke interesse stijgt en ze voorkomen dat het lezen van binnenlands nieuws sterker afneemt. In het geval van het lezen van binnenlands nieuws zijn twee tegengestelde cohorteffecten werkzaam: weliswaar wordt door hoger opgeleide, meestal jongere cohorten meer gelezen, maar lezen jongere cohorten minder dan (met name qua opleiding) overeenkomstig samengestelde oudere cohorten.

Voor de toename van subjectieve politieke interesse in de jaren zeventig en een stabilisatie daarna zijn niet alleen opleidingsverschillen van belang. Kennelijk hebben we hier ook te maken met een proces dat de gehele maatschappij op min of meer dezelfde wijze beroert; een periode-effect dus. Als wij ons de vraag stellen naar de oorzaken hiervan liggen twee verschillende verklaringen voor de hand: de ontzuiling, en de informatie-revolutie.

In de verzuilde maatschappij was zuilidentiteit – grotendeels gerelateerd aan religie en klasse – voor een belangrijk deel bepalend voor de politieke opvattingen van burgers. Met de ontzuiling was de burger weliswaar vrijer in de ontwikkeling van politieke voorkeuren en oriëntaties, maar ook meer aangewezen op het onafhankelijk van zuilnetwerken verwerven van relevante informatie. De jaren zeventig vormen een transformatieperiode in deze verandering. Tegelijkertijd vond een informatie-revolutie plaats. In de jaren zeventig beleeft televisie als politiek informatie medium zijn doorbraak. De televisie plaatste de burger niet alleen midden in de wereld, maar ook midden op het Binnenhof. Niet langer vertrouwend op het oordeel van zuil-elites konden burgers de nieuwe informatiebronnen gebruiken om tot hun politieke oordelen te komen. In dit licht is de (als periode-effect aangetroffen) verhoogde politieke belangstelling alleszins begrijpelijk. De toegenomen behoefte aan politieke informatie uit zich echter voor jongere generaties niet in een toenemend gebruik van kranten, waardoor, met het toenemen van hun aandeel in het totale electoraat het lezen van binnenlands nieuws afnam. Vooral deze jongere generaties zijn in hun formatieve periode gewend geraakt aan het gebruiken van meerdere media voor hun behoefte aan politieke informatie, waardoor onvermijdelijk het aandeel van kranten daarin minder wordt in vergelijking met generaties die niet van kindsbeen af met andere media vertrouwd zijn geraakt.

Dalton's cognitieve mobilisatieperspectief impliceert dat een toenemend opleidingsniveau, gecombineerd met een stijging in de mogelijkheden om politieke informatie te verwerven, leidt tot een toename van politieke belangstelling bij de bevolking. Deze stelling wordt door ons materiaal ondersteund, ook al maken oudere informatieverschaffers, zoals kranten, gedeeltelijk plaats voor nieuwe (Brants en van Praag 1995).

Van 'afhaken' van de bevolking ten gevolge van teleurstelling in de politiek is geen sprake, althans voor zover wij kijken naar de subjectieve beleving van politieke interesse. In dit opzicht is dan ook een eventuele kloof tussen burger en politiek sinds de jaren zeventig zeker niet groot.

Literatuurlijst

- Andersen, K. (1979), *The creation of a democratic majority, 1928-1936*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Andeweg, R. & van Gunsteren, H. (1994), *Het Grote Ongenoegen. Over de Kloof tussen Burgers en Politiek*. Haarlem: Aramith.
- Becker, H. (1991), Aspecten van Generaties en Cohorten. *Sociologische Gids*, 38, nr.4, 212-226.
- Becker, H. (1992), *Generaties en hun Kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Becker, H. (1995), Onderzoek naar het Patroon van Generaties, een Reactie op Van den Broek. *Sociologische Gids*, 42, nr. 2, 145-157.
- Brants, K. & van Praag Ph. jr. (1995), *Verkoop van de Politiek. De verkiezingscampagne van 1994*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Broek, A. Van den (1994), Cohorten zonder generaties. Cohortvervanging en generatievorming in Nederland. *Sociologische Gids*, 41, nr.5, 346-371.
- Castenmiller P. (1988), *Participatie in beweging, ontwikkelingen in politieke participatie in Nederland*. Rijswijk: SCP.
- Cobben, N.P. (1977), Theoretische Betekenis van de Begrippen Cohort en Generatie. *Sociale Wetenschappen*, 20, 2-31.
- Couvret, E., Van der Eijk C., & Van Praag, Ph. jr. (1995), Effecten van de campagne. In K. Brants en Ph. van Praag jr. *Verkoop van de Politiek. De verkiezingscampagne van 1994*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Dalton, R.J. (1984), Cognitive mobilization and partisan dealignment in advanced industrial democracies. *Journal of Politics*, vol. 46, no2, 264-284.
- Dalton, R.J. (1988), *Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion an Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany, and France*. Chatham NJ: Chatham House Publishers, inc.
- Dekker, P. en Ester, P. (1995), Political attitudes in a generational perspective: The Netherlands, 1970-1992. In: *Acta Politica*. 30, nr.1. 57-74.
- Deth, J.W. van (1983), Leeftijd en Emancipatie: de Ontwikkeling van politieke interesse in Nederland. In: *Acta Politica*. 4, p. 469-487.
- Deth, J.W. van (1990), Interest in Politics. In: M.K. Jennings en J. W. van Deth, *Continuities in Political Action*. New York: Walter de Gruyter.
- Eijk, C. van der, Franklin, M.N. & Oppenhuis, E.V. (1995), The Strategic Context: Voting Choice. In: C. van der Eijk, M.N. Franklin et al. *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of Union*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Eijk, C. van der Niemöller, B. (1983), *Electoral Change in the Netherlands. Emperical Results and Methods of Measurement*. Amsterdam: CT Press.
- Easton, D. (1965), *A systems analysis of political life*. New York: Wiley.
- Franklin, M.N., Mackie, Th. T. & Valen, H.(1992), *Electoral Change Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hagenaars, J.A.P. (1977), Leeftijd, Kohort, en Periode: een algemeen model voor de analyse van sociale veranderingen. In: *Sociale Wetenschappen*, 20: 32-64.
- Inglehart, R. (1977), *The silent revolution, changing values and political styles among western publics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Jennings, M.K. & Markus G.B. (1984), Partisan Orientations over the long haul: results from a three-wave political socialization panel study. In: *American Political Science Review*, 78, p. 1000-1018.

- Jennings, M.K. & Niemi R.G. (1981), *Generations and Politics. A panel Study of Young Adults and their Parents*. Princeton: Princeton University Press.
- Lane, R.A. (1959), *Political Life: Why and how People get involved in Politics*. New York: Free Press.
- Mannheim, K. (1928,1929), Das Problem der Generationen. *Kölner Vierteljahresheft für Soziologie* 7, 157-185 (1928) 309-330 (1929).
- Oppenhuys, E. (1995), *Voting behavior in Europe. A comparative analysis of electoral participation and party choice*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Riley, M., Johnson M. & Foner A. (1972), *Aging and Society*. New York: Russel Sage Foundation.
- Smeets, I. (1995), Facing another gap: An exploration on the discrepancies between voting turnout in survey research and official statistics. In: *Acta Politica* 3, Jrg 30., 307-334.
- Verba, S. & Nie N. (1972), *Participation in America: Political democracy and social inequality*. New York: Harper & Row.
- Visscher, G. (1995), *Kiezersonderzoek op een dwaalspoor: De in politiek geïnteresseerde burger als selffulfilling prophecy*. Den Haag: Sdu.
- Zaller, J.R. (1992), *The Nature and Origins of Mass Opinion* Cambridge: Cambridge University Press.

Noten

1. Robin Arends en Thom Duyvené de Wit studeerden politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Mireille Gemmeke en Kirsten Smit zijn als Assistent in Opleiding verbonden aan de vakgroep Politicologie van de Universiteit van Amsterdam. Cees van der Eijk is hoogleraar Vergelijkende Politicologie aan dezelfde vakgroep. Dit artikel is in een eerdere versie gepresenteerd tijdens het Politicologenetmaal van 1996. De auteurs danken dr. A. Van den Broek voor zijn coreferaat.
2. Bijvoorbeeld: de generatie die historisch wordt afgebakend doordat zij rond het begin van de Eerste Wereldoorlog is geboren maakt in de jaren dertig deel uit van de volwassen bevolking en zal daar in de loop van de jaren tachtig en negentig geleidelijk uit verdwijnen doordat zij 'uitsterft'.
3. De veronderstelde verschillen in waarden of gedrag van de door Becker onderscheiden generaties zijn overigens niet onomstreden. Zie voor een discussie over de zinvolheid van de door Becker voorgestelde generatieindeling Dekker en Ester (1995) en Van den Broek (1995).
4. In navolging van Verba en Nie definiëren wij politieke participatie als: 'Those legal acts by private citizens that are (...) aimed at influencing the selection of governmental personnel and/or the actions that they take.'(1978 p. 1).
5. Urbanisatiegraad bijvoorbeeld, is meestal gecoördineerd aan de hand van de grootte en soort van de woonplaats, en van het soort economische activiteiten van de bevolking, maar soms ook alleen op basis van inwonertal. Deze verschillen maken het onmogelijk om zonder meer met de oorspronkelijke variabelen in een gecombineerde dataset te werken. We hebben dit probleem opgelost door voor elk van de jaren afzonderlijk een regressieanalyse uit te voeren, waarbij elk van de indicatoren van politieke belangstelling wordt voorspeld door urbanisatiegraad als onafhankelijke variabele. Van de aldus berekende voorspelde waarde (de 'y-dakjes', in regressie jargon) op (de indicatoren van) politieke belangstelling is de gemiddelde voorspelde waarde per studiejaar afgetrokken waardoor een voor alle jaren vergelijkbare maat ontstaat die in dezelfde eenheden is uitgedrukt als de (afhankelijke) indicator van politieke belangstelling, en die niets meer aangeeft dan de mate waarin deze afhankelijke 'verklaarbaar' of 'voorspelbaar' is door, in dit voorbeeld, urbanisatie (zie voor nadere toelichtingen op en toepassingen van deze procedure ook Oppenhuys 1995:110; Van der Eijk, Franklin en Oppenhuys 1996:316-317, 348). Omdat inkomen hetzelfde probleem kent, is bij deze variabele dezelfde procedure toegepast.

- 6 De variabele leeftijd is gemeten als leeftijd in jaren. Cohort is gemeten als moment van instroom in het electoraat. Respondenten die in 1977 voor het eerst aan de verkiezingen deelnemen, variëren in leeftijd van 18 tot ongeveer 23 jaar. Daarom is uit de gegevens over cohort en periode leeftijd niet meer precies af te leiden.
7. Het niveau van subjectieve politieke interesse in een bepaald studiejaar wordt steeds uitgedrukt in z-scores ten opzichte van het gemiddelde van de gecombineerde dataset.
8. Visscher (1995) betoogt dat de non-response bij het kiezersonderzoek een probleem vormt omdat de groep die niet meedoet op belangrijke kenmerken afwijkt van degenen die wel aan een interview meewerken. Eerstgenoemden zouden onder andere een lagere politieke belangstelling hebben. Smeets (1995) echter constateert dat de (toename in) non-response in de NKO's niet als vanzelfsprekend aan gebrek aan politieke belangstelling toegeschreven kan worden. De non-respons is immers ook toegenomen bij onderzoeken die niets met politiek te maken hebben, wat duidt op een gebrek aan interesse in onderzoeken in het algemeen. Maar ook tijdgebrek, wantrouwen en privacy-redenen zijn veelgenoemde oorzaken van non-respons. De bevindingen van Van der Eijk en Niemöller (1983:391) over de (zeer geringe) mate waarin politieke belangstelling (evenals andere kiezerskenmerken, zoals hun sociaal-demografische achtergrond, of hun politiek-inhoudelijke voorkeuren) samenhangt met nonresponse, impliceren evenzeer dat door controle op relevante compositieverschillen gecorrigeerd wordt voor de belangrijkste zelfselectieverschillen in termen van politieke belangstelling.
9. Hierbij maken wij de aanname dat de werkelijke relatie tussen belangstelling en deze onafhankelijke variabele niet wezenlijk veranderd is.
10. Hierbij dient overigens te worden bedacht dat het beeld dat figuur 5 levert geen artefact van de gebruikte methode is. Het was op zich mogelijk geweest om, zelfs uitgaande van de in figuur 1 geconstateerde stijging in figuur 5 een grafiek te vinden met in de eerdere verkiezingsjaren een positief, en in de latere een negatief gemiddelde. Dat zou een duidelijke ondersteuning zijn geweest voor de kloof-hypothese (althans voor wat betreft zijn consequentie voor politieke belangstelling). Ook nog andere vormen van periode effecten zouden zich, als zij bestonden, in figuur 5 hebben gemanifesteerd.
11. Helaas bevatten de studies waaruit wij onze data putten geen vergelijkbare en longitudinale informatie over het gebruik van televisie als politieke informatiebron, zodat het ons onmogelijk is onze verklaring – geen cohortverschillen (na relevante controle, zoals voor onderwijs) in algemene politieke belangstelling, wel in de wijze waarop deze zich gedragsmatig uit – expliciet te toetsen.